

[utkast, citera ej!]

Den panspektriska tidsålderns motståndsstrategier

Christopher Kullenberg¹

"Kontrollsamhällena opererar i den tredje maskinåldern, med informationsteknologier och datorer, vars passiva fara är störningar och vars aktiva fara är piratverksamhet och virus." - Gilles Deleuze, Postskriptum om kontrollsamhällena

Sedan nittioalet har en rad politiska, teknologiska och sociala händelser förändrat förutsättningarna för politisk aktivism, motstånd och globala sociala relationer. En aspekt av denna förändring är de nya informationsteknologiernas spridning, deras användning och deras kombinationer i de konflikter och motståndshärdar som uppstår när vissa former av maktstrukturer upplevs som ojämlika eller förtryckande. Detta kapitel behandlar olika förhållanden mellan medie- och informationsteknologier och samhällliga former av maktutövning, samt hur dessa kan studeras med fokus på aktiva motståndspraktiker. Några utgångspunkter är dels att teknologiers faktiska uppbyggnad och funktion har en inverkan på hur sociala relationer formas, men att denna i praktiken kan vara mångtydig och beroende av hur samhälllig makt fungerar på ett abstrakt plan. För att belysa detta förhållande kommer begreppet socialt diagram att introduceras och appliceras på Internetövervakning i Burma och därefter relateras till signalspaning i Sverige och hur detta påverkar motståndspraktiker. Syftet med att ställa en totalitär regim mot en liberal demokrati på detta sätt är att synliggöra hur den digitala tidsålderns globala teknologier är inbäddade i lokala omständigheter och därmed får sin innebörd först när de relateras till dessa.

Till en början bör något dock sägas om de mediehistoriska och teknologiska förändringar som har lett fram till vår samtid. Efter det kalla kriget etablerades Internet och dess relaterade teknologier som ett globalt kommunikationsmedium. Vad som nu stod på spel var inte bara möjligheten till ett transnationellt civilt samhälle baserat på vår symboliska förståelse av en globaliserad värld (Beck 2000). Detta hade på ett teknologiskt plan redan genererats av telegrafan, televisionen och satellitsystemet, som under 1900-talet komprimerade tiden och rummet på ett radikalt sätt. Men dessa kommunikationsmedier var i huvudsak centraliserade och enkelriktade, och fick därmed begränsat inflytande som strategiska redskap i olika motståndspraktiker. Givetvis finns det undantag till denna generalisering; både telefonen, posten och kopieringsmaskinerna har betytt mycket för koordineringen av sociala rörelser. Dessutom är de indragna i en historia av statlig reglering, där allt från radiofrekvenser till sändningstillstånd har kunnat bestämmas på en central nivå, vilket har inneburit en ekonomisk kostnad som endast stora företag kunnat finansiera. Visserligen finns det till en sådan generalisering flera undantag: piratradiosändningar har funnits

i flera decennier och illegala tryckerier spelade en viktig roll i den europeiska upplysningen och för politiska rörelser genom att man kunde trycka och sprida förbjudna böcker.³

Detta till trots finns det en rad egenskaper hos de Internetbaserade medierna, som visserligen bygger på tidigare medier, men som på en samlad nivå inte kan reduceras till någon av de tidigare – på ett grundläggande plan är de nya. Internet har alltså likheter med boken, televisionen, talet och filmen, men dessa ”gamla” mediers egenskaper kan inte direkt överföras till den digitala tidsåldern.

Vad som gör de digitala teknologierna speciella är att de besitter ett antal funktionella egenskaper som får långtgående konsekvenser för makt, övervakning, sociala relationer och motstånd. För det första är de decentraliserade och sammankopplade, och här är persondatorn som är uppkopplad mot Internet kanske det bästa exemplet. Genom vissa standardiserade protokoll kan paket av data färdas över globala avstånd utan att nödvändigtvis ta den rakaste rutten. På så sätt råder en decentralisering som dock är begränsad genom regleringar av nationer, företag och organisationer. Denna punkt visar på en gränslinje: medan kontrollerande makt ofta försöker begränsa hur meddelanden färdas över Internet, ligger motståndet ofta i att bryta dessa spärrar och utnyttja decentraliseringen till dess fulla potential. För det andra är de digitala teknologierna modulerande. Med detta menas att de har kapacitet att omvandla den analoga världen till digital information och tvärtom. En kamera och en mikrofon kan producera videofilmer och dessa kan sedan skickas över långa avstånd. Detta har i fallet Burma varit mycket viktigt när motståndsgrepp har skickat ut videofilmer om protester, men det är även centralt för övervakningsprocesser eftersom det gör att man kan sortera och bevaka stora mängder information som tidigare var endast analog.

Vad som ritats upp ovan är dock endast de generella egenskaperna för de digitala teknologierna. För att få reell betydelse för makt och motstånd måste de relateras till konkreta händelser. Var makt och motstånd möter varandra är alltid en empirisk fråga, och därför kommer detta kapitel att varva de teoretiska diskussionerna mot två fall:

- Den 1. 28 september 2007 är världsoinionen beroende av att rapporter, bilder och videoklipp lämnar Burmas territorier och landar hos internationella nyhetsbyråer. Mitt under pågående protester stängs de internationella kablarna mot Internet av, med förklaringen att en undervattensledning har havererat.

- Under 2. 2008 röstas den så kallade FRA-lagen igenom i Sverige. Den innebär att en statlig myndighet, Försvarets radioanstalt (FRA), kommer att få spana i de kablar som den Internetbaserade datatrafiken färdas i. Dock möts denna lag av starka protester som i flera fall använder sig av just Internet för att koordinera motståndet.

Två sociala diagram: disciplinerande kontra kontrollerande makt

För att klargöra samspelet mellan makt och motstånd lutar sig detta kapitel mot en diskussion som har sitt ursprung i sextiotalets Frankrike. Vid denna tid utvecklades kritiska röster mot de moderna samhällsinstitutionerna, vilka man menade hade blivit alltmer hierarkiska och auktoritära. Man ansåg exempelvis att fabrikerna präglades av massproduktion och skapade ojämlika villkor för arbetarklassen och att fängelseväsendet inte bara straffade fångarna utan även innebar en förödmjukelse på en mycket mer grundläggande nivå (Deleuze 2006a s. 272–281). Men ganska snabbt insåg man att makten inte var enbart institutionell och repressiv, utan hade en i grunden relationell karaktär. Dessa maktrelationer produceras genom en mångfald av både institutionaliserade och vardagliga processer som sedan överförs och internaliseras av subjekten själva. Exempelvis uppstod ett visst vetande om sexualiteten under 1800-talet som inte bara hade vetenskaplig sanning som objekt, utan även skapade normer, som fick betydelse som knypunkter mot vilka motståndet kunde riktas. Enligt Foucault var de sanningar och normsystem som skapades kring sexualiteten inte bara reglerande, utan skapade även en väv av makt som motståndet kunde riktas mot (Foucault 2002 s. 106).

I vad Michel Foucault (2001) och Gilles Deleuze (1991/1998) benämner disciplinerande samhällen är konkreta teknologier invävda och delaktiga i själva formandet av makt och motstånd. Oavsett om det gällde fängelsets inspärning, militärtjänstgöringens baracker eller skolans inläringstekniker, så uppstod inte dessa som rent tekniska innovationer, utan komponerades och sattes samman i ett socialt diagram som möjliggjorde vissa typer av relationer mellan människor, men även subjekts relation till sig själv så att olika former av maktutövning till slut fungerade per automatik (Foucault 2001). Med diagram menas hur samhällliga institutioner sammanfogas till en helhet. Skolor och utbildning följs exempelvis av militärtjänstgöring, för att sedan övergå i arbete. Polisväsendet samverkar med fängelserna och domstolarna för att upprätthålla lagen, och sjukhusen hämtar sin kunskap från de biologiska och anatomiska vetenskaperna. Dock skedde inte dessa sammanfogningar helt friktionsfritt, utan samma maktapparater genererade även lokala härdar av motstånd (Foucault 2002 s. 105). Den disciplinerande makten utgörs alltså av konkreta inspärningstekniker, såsom murar och stängsel, men även av regler, normer och förordningar och de regimer som subjekten ålägger sig själva.

Det sociala diagram som fungerar som modell för den disciplinerande makten kallade Foucault Panoptikon, ett begrepp som ursprungligen kommer från grekiskan och som sedan användes som titel på en traktat av filosofen Jeremy Bentham (1787), och som innebär att fängelset genom total insyn överför en självregim på fången som gör denne lydig och villig att underkasta sig makten. Fängelsevakternas inspektionsrundor fungerar exempelvis inte bara som en faktisk inspektion, utan även i deras frånvaro finns det ständigt en potentiell risk att fången kan

bevakas, vilket leder till att denne anpassar sitt beteende i cellen även om någon inte är där just då. Från denna konkreta användning abstraherade sedan Foucault denna typ av observationer till att gälla som ett generellt mönster för maktens former under 1800-talet – ett mönster som nådde sin höjdpunkt under 1900-talet och som präglades av produktionsförhållanden (fabriker), teknologier (energibaserade, mekaniska) och utbildningsformer (lydnadsbaserade skolor). I fängelsets form, vilken har likheter med andra institutioners former, produceras brottslighet som begrepp, men inte som en enkel beteckning av ett givet fenomen, utan som resultatet av hur arkitektur, vaktrundor, lås, lydnadsritualer och det visuella seendet samverkar.⁴

Uppkomsten av diskursiva formationer (se kapitel 2 i denna bok) kring vem som är ”brottsling”, ”skolelev” eller ”soldat” är alltså resultatet av materiella praktiker som utförs i hjärtat av våra sociala institutioner. Detta gäller givetvis även för motståndet, som måste ta sig in i dessa institutionella praktiker och ändra på dem för att kunna slita sig loss från de beteckningar som åläggs individer eller grupper. Foucault arbetade bland annat själv med just fångar i franska fängelser, där en central målsättning var att möjliggöra för fångarna att själva beskriva sina upplevelser och erfarenheter av straffsystemet. Ytterligare en institutionell praktik, i det här fallet humanvetenskapen, skulle inte kunna förmå en förändring, utan rösten var tvungen att komma från fångarna själva.

Skillnaden mellan skolan, arbetsplatsen, fängelset och militärbaracken var på ett konkret plan väldigt stor, men de hade samtliga likheter i och med att de var disciplinerande institutioner som hade satts samman inom samma diagram. Skillnaden är på så sätt en skillnad i intensiteter, där fängelsets låsta dörrar och militärens vapen utgjorde de yttersta punkterna i den disciplinerande maktutövningen.

Deleuze argumenterar i Postskriptum om kontrollsamhällena att de disciplinerande samhällena har utsatts för konkurrens av ett annat som han kallar kontrollsamhället, delvis på grund av att det inspärrande sociala diagrammet håller på att kollapsa. I stället för disciplinering genom inspärning och lydnad, kännetecknas den centrala maktutövningen i kontrollsamhällena av att denna är alltmer frånvarande, samtidigt som den när som helst kan dyka upp. Den är dispersiv, alltså utspridd; varhelst vi rör oss är varierande typer av kontrollmekanismer ständigt närvarande, ibland utan att vi aktivt är medvetna om dem. De digitala teknologierna, som tidigare nämnts, innebär att information ständigt kan kopieras, lagras och genomsökas, och därmed kan stora populationer kontrolleras utan att man aktivt behöver övervaka, eller ens ingjuta en känsla av detta hos subjekten. I stället kan man med reaktiva och proaktiva medel göra stickprov, sökningar och punktinsatser (Deleuze 1991/1998 s. 191–192).

För att ge några exempel kan vi se hur förmannens inspektionsbås på fabriken tidigare hade en central plats i produktionen genom en

övervakande blick (omnipotens). I en kontrollerande logik, där övervakningskameror visserligen kan ingå som ett övervakande moment, är det i stället utvärderingen och optimeringen av produktionen som anger och varnar för det avvikande genom att studera det normala beteendet. När något avviker eller inte fungerar åtgärdas problemet (reaktiv makt). Därmed kan företaget, genom en serie av kontroller av de anställdas Internetanvändande, se till att de inte konsumerar pornografi eller spenderar alltför mycket arbetstid i sociala nätverk. Internetanslutningen kan filtreras och loggföras, passerkortet anger tiden spenderad på arbetsplatsen, och i rapporteringssystemet kan lönen modularas efter prestation genom statistik och utvärderingar. Men detta system övervakar inte bara passivt, utan kan omedelbart övergå till att reagera med att blockera och hindra. Spärrar kan slås av och på, och för digitala motståndsstudier blir detta centralt eftersom den huvudsakliga kontrollen av tekniska system handlar om hur flöden stängs av eller släpps på. Internet går att blockera, på samma sätt som en dörr kan spärras genom att ett passerkort dras in. Det viktiga är varken kortet eller dörren utan den dator som behandlar någons status som behörig eller icke. Övervakningen, som nödvändigtvis inte behöver vara panoptisk, har förvandlats till en kontroll av flöden – flöden som inte alltid visar sig vara så enkla att styra över, något som Scott Berinato (2007) påpekar i en beskrivning av den amerikanska skolan efter Columbinemassakern. Utrustade med metalldetektorer, övervakningskameror, arkitektur för ökad visibilitet och med direktlarm till polisen liknar de nya skolorna traditionella fängelser. Men om vi ser till kontexten av skolmassakrer, som används som det starkaste argumentet, i kombination med viljan att höja markpriserna och attraktiviteten i ett område genom säkerhet och trygghet, får vi en annorlunda bild. Post-Columbineskolan som fenomen sträcker sig utanför den faktiska byggnaden genom att den gör gällande vem som är behörig utifrån en önskad ekonomisk och social kategori. På så sätt blir kontrollsamhällets institutioner inte bara disciplinerande i den foucaultska meningen (forma subjekten till lydighet och skolning), utan blir även del i en kontrollerande reglering av flöden (flöden av pengar, av behöriga och icke-behöriga människor, av information).

Filosofen Manuel De Landa är inne på ett liknande spår när han studerar framväxten av detta kontrollerande sociala diagram. Han argumenterar i boken *War in the age of intelligent machines* (1991) att Panoptikon har fått konkurrens av vad han kallar Panspektron:

Det finns många skillnader mellan Panoptikon och Panspektron /.../ i stället för att positionera mänskliga kroppar kring en central sensor, används en multiplicitet av sensorer kring alla kroppar: [Panspektrons] antennfarmer, spionsatelliter och kabelavlyssning behandlas av datorer där all information kan samlas. Därefter processas den genom "filter" av sökord som har förts upp på en bevakningslista. Panspektron gör således mer än att bara välja ut vissa kroppar och vissa (visuella) data. I stället sammanställer det allt som kan sammanställas vid en viss tidpunkt och använder datorer för att välja ut de segment som är

relevanta för övervakningsuppgiften (De Landa 1991 s. 206).

De digitala teknologierna med ursprung i militär signalspaning har alltså skapat former för övervakning bortom de disciplinerande institutionernas begränsning till rummet och deras visuella seende. Genom att alltmer information loggas och datorer kan tillämpa alltmer avancerade algoritmer för att söka i en multiplicitet av data kan man säga att panoptiskt övervakningssätt har övergått i ett panspektriskt. Om det benthamska tillståndet gavs beteckningen panopticism hos Foucault kan vi alltså kalla den digitala tidsålderns övervakningsdiagram för panspektricism. Det grekiska förledet pan- förekommer i båda och betyder ungefär "allomfattande". Däremot byts det optiska seendet ut mot det spektriska, vilket innebär att det utvidgas och inkluderar även aspekter som vi inte kan registrera enbart genom ett seende, exempelvis loggfiler, ettor och nollor i fiberkablar och radiosignaler från våra mobiltelefoner. Denna nya typ av seende är ett resultat av teknologisk utveckling, men även av att behoven att kontrollera de potentiellt globala kommunikationsformerna har uppstått i exempelvis "kriget mot terrorismen".

Vi kan sammanfatta skillnaderna i nedanstående tabell:

<insert table here>

Detta leder över till frågan om hur man kan förstå konkreta teknologier (till exempel en dator) i förhållande till tekniska system (till exempel Internetövervakning) när dessa hakar i de sociala teknologier som uppstår vid bekämpningen av de upplevda eller reella hot som terrorism eller brottslighet konstituerar. De figurativa medieteknikerna under första halvan av förra seklet var press, radio och television vars abstrakta logik innebar att informationsflödet var enkelriktat och tekniken kostsam. Filmmediets förhandscensur och pressens konstitutionella tryckfrihet (som visserligen garanterade det fria ordet, med vissa undantag, men som fungerade självreglerande genom att en institutionaliserad pressetik förhindrade vem som helst att skriva vad som helst) kunde på så sätt regleras på ett i praktiken enkelt och överskådligt sätt. Internetteknikerna däremot lyder visserligen under samma konstitutionella ramverk som press- och etermedier, men de opererar i en decentraliserad läs- och skrivlogik. Informationen behöver inte gå genom centrala tekniska arrangemang, utan varje användare blir oundvikligen en potentiell spridare av information. Detta blir givetvis problematiskt för totalitära regimer där förhandscensur används och den direkta faran ligger redan i att information sprids och läses. I länder där detta är mindre intressant existerar i stället Internet som en öppen yta, även om det finns undantag för bland annat barnpornografiskt material som ofta blockeras aktivt.

Det som är den huvudsakliga principen i det panspektriska diagrammet är emellertid den föregripande manövern, som i huvudsak inte är panoptisk. Internetteknikerna medför nämligen nya möjligheter inte bara för

informationsspridning utan också för övervakning. Internetoperatörer sparar loggfiler, hemsidaägare för statistik över besökare, sociala nätverk profilerar användarna och lagrar deras modulerade identiteter, och militär signalspaning söker efter nyckelord i informationsflödet. Decentraliseringen medför svårigheter för att aktivt hindra att informationen sprids, men den medför å andra sidan nya typer av register, loggar och sökverktyg.

Den digitala tidsålderns teknologiska utveckling är alltså både en produkt av och konstitutivt samproducerad med den historiska övergången från disciplinerande makt till kontrollmakt i en alltmer globaliserad värld. Information, kapital, arbetskraft och människor befinner sig därmed i nya typer av flöden, även om de i viss mån följer de spår som de disciplinerande samhällena trampat upp. Skillnaden ligger i hastigheter och intensiteter, som inte främst är kvantitativa ökning, utan snarare skapar de helt nya spelplaner. När rationaliseringen av produktion kan innebära att fabriker byggs på andra sidan jordklotet, när nyheterna om kriget i Irak når oss i realtid via satellit och oljepriset varierar sekundvis beroende på de internationella börserna, skapas nya behov av kontroll och stabilitet. Ett panspektriskt socialt diagram måste sätta samman nya teknologier för att återta kontrollen av ett nytt territorium. Men stabiliteten är inte helt perfekt. Nya teknologier har sett dagens ljus, men deras tillblivelse sker alltid i samhällena; tekniker är nämligen sociala innan de är tekniska (Deleuze 2006b s. 34). Internetövervakning sker, som vi kommer att se, genom att man väljer ut och sätter samman konkreta teknologier. Men de får olika användningsområden i Sverige och Burma beroende på att ett liberalt och ett totalitärt samhälle har olika sätt på vilka de skapar social ordning.

Det är här motståndet, men även det rena sabotaget och de tekniska haverierna, kommer in i bilden. I en decentraliserad nätverksstruktur kan anonymitet uppnås exempelvis genom att man använder sig av proxyservrar, routers och kryptering. Detta gör att vi kan driva anonyma bloggar, lägga upp videor på YouTube, skicka meddelanden utan att dessa kan bli spårade och till och med skicka e-post till redaktioner i andra länder utan att censureras. Samtidigt som den nya tekniken möjliggör nya former av övervakning skapas det nya flyktvägar och kryphål i den decentraliserade strukturen, och dessa är inte så lätta att täppa till. Men det är givetvis en försvinnande liten del av Internetanvändarna som ordnar sin kommunikation efter dessa praktiker, och dessutom är Internet en minerad zon där riskerna är höga. När fler och fler aspekter av vår tillvaro digitaliseras blir även potentialen för övervakning allt större. Genom den "universella moduleringen" skapas digitala kategorier av analogt material. Det som tidigare var ett kontinuum delas upp i sekventiella informationsbitar: våra kreditkortsräkningar ger digital tillgång till vårt konsumtionsbeteende, Facebookprofiler ger statistiska variabler för våra vänskapsrelationer, hur länge vi bläddrar på en hemsida ger en indikation på våra intressen och vilken typ av filer vi laddar hem visar vår musiksmak. Detta gör att allt fler register kan

samköras. De nya teknikerna är dessutom mer eller mindre osynliga och ofta billiga i drift, vilket ofta gör att de implementeras med en ekonomisk rationalitet (Lianos 2003). Mobiltelefoni är ett exempel som bara under loppet av en tioårsperiod medförde att användare snabbt kunde positioneras geografiskt genom att man lokaliserade vilken antenn som vid ett visst tillfälle sände till en viss telefon, samtidigt som samtalen och textmeddelandena potentiellt kunde avlyssnas.

Det som tidigare var en fråga för beteendevetenskaperna att förstå har förändrats till en uppgift för statistik och probabilitet att kalkylera. Våra rörelser i stadsrummet är tidssekvenser mellan mobiltelefonmaster, och våra arbetstider är inte längre förmannens ansvar – våra passerkort har redan registrerat vårt schema på ett effektivare sätt. Dessa processer är saker som vi oftast aldrig märker av. De finns bara där som en bakgrund, och för det mesta har vi accepterat varje steg av processen genom att klicka på "godkänn" när vi exempelvis surfar på nätet.

Motståndets gränslinje går alltså vid modulationen, och kryptering och vidarekoppling är två medel för att stoppa eller fly undan denna. Om Panoptikon inducerade ett medvetande om att ständigt vara övervakad, så är modulationen i stället närvarande men osynlig, samtidigt som den är en process som ser mycket mer än vad som kan inordnas i det mänskliga ögats synfält. Loggfiler, databaser och register som görs sökbara benämns alltså bättre med just begreppet Panspektron, eftersom det med teknologiska hjälpmedel fångar in ett allt bredare spektrum av information än vad som var möjligt före den digitala eran. Internetövervakning sker så långt borta att ingen ser de servrar som analyserar trafiken. Denna existerar å andra sidan genom juridiska variabler, exempelvis i amerikanska Patriot Act5 eller "end user license agreements" som man undertecknar när man skapar ett e-postkonto. Men den kanske mest centrala aspekten av kontrollsamhället är att det suveräna subjektet själv tar initiativ och inordnar sig i de system som utför kontrollen (Lianos 2003 s. 416). Vi låter oss moduleras utan motstånd genom att köpa mobiltelefoner, surfa på Internet och röra oss i stadsrummet.

Hur kan vi då använda oss av uppdelningen mellan disciplinerande och kontrollerande samhällen för att förstå motståndets förutsättningar? För att utveckla denna tanke kommer jag att ta upp två aktuella fall där båda dessa sociala diagram kan skönjas. Syftet är inte att renodla eller dra upp skarpa gränser, utan snarare att se vilka typer av tekniker, strategier och villkor som existerar i olika sammanhang. Först diskuteras fallet Burma, som i kraft av ett totalitärt styre sätter samman tekniker och apparater på ett speciellt sätt. Därefter tar jag upp fallet Sverige som av konstitutionella och historiska omständigheter artikulerar förutsättningarna för motstånd på ett annorlunda sätt.

De sociala diagrammens realisering i den panspektriska tidsåldern

Hur ska man då förstå sociala diagram i förhållande till

konstitutionella statsbildningar i en global kontext? Foucaults empirisk-historiska analys (Foucault 2002 s. 137–158) är ju trots allt begränsad till brottet mellan de gamla europeiska suveränitetssamhällena och övergången till de disciplinerande samhällena, och tillsammans med Deleuzes tes om kontrollsamhället får vi en i huvudsak filosofisk abstraktion av makten, som har sitt fokus på Europa från upplysningen och framåt. Konstitutionella fri- och rättigheter är givetvis av stor betydelse för konsekvenserna av digitala motståndspraktiker. I stater där man riskerar fängelse eller tortyr blir beslutet att opponera sig mot en orättvis maktordning ibland livsavgörande. Samtida exempel från bland annat Eritrea och Egypten (RWB 2007) visar hur journalisters och allmänhetens kritik av makten får förödande konsekvenser, vilket inte skulle ha skett i demokratiska stater. Men den digitala tidsåldern har skapat en ny spelplan även för de demokratiska samhällena, och den har i viss mån gjort lagstiftningen till en gråzon. De konstitutionella yttrandefrihetsgrundlagarna, som i Sverige har varit relativt intakta sedan 1800-talet, har varit inriktade på främst tidningar och därefter etermedier. Dessa har kunnat definieras ganska enkelt, eftersom ansvarig utgivare, tydliga redaktioner och sändningstillstånd har gjort att man kunnat ge journalister och medier en större yttrandefrihet än medborgarna själva (Olsson 2003). Men eftersom de Internetbaserade medierna leder till en förändrad uppdelning mellan konsument och producent (Fleischer 2008) kan i princip vem som helst publicera texter, ljud, bilder och video som blir tillgängliga globalt, men som inte täcks av samma lagar som journalistiska alster. De Internetbaserade medierna innehåller alltså en potentiell flyktlinje som kan nyttjas av motståndet, men som samtidigt kan täppas igen, avlyssnas och kontrolleras. Det viktiga är emellertid inte att fokusera konstitutionella definitioner utan att se hur sociala diagram och maskiniska utvecklingslinjer⁶ samverkar och blir till konkreta scenarier där makt och motstånd möter varandra.

Internetkontroll i icke-demokratier: Fallet Burma⁷

Internetanvändandet har under de senaste åren ökat markant i Burma. Under 2005 beräknades antalet användare överstiga 63 000,⁸ en siffra som troligtvis är mycket högre om man även räknar Internetcaféer och delade anslutningar (exempelvis trådlösa nätverk). Men Internet i Burma är strängt övervakat och kontrolleras i flerfaldiga lager⁹ av disciplinerande och kontrollerande sociotekniker, vilka i sin tur producerar olika former av motstånd. Enligt en studie genomförd av Open Net Initiative är varje Internetcafé skyldigt att ta en skärmavbild var femte minut på de datorer som de hyr ut till användarna. Dessa skärmavbilder ska sedan brännas på en CD-skiva och skickas till Myanmar Information Communications Technology Development Corporation (MICTDC) för arkivering.¹⁰ En sådan teknik följer främst det disciplinerande sociala diagrammet, eftersom dess främsta effekter inte kommer ur den information som skärmavbilderna ger. Snarare är det Internetanvändarens ständiga medvetenhet om det faktum att hon är övervakad som producerar en censurerande självregim. Denna typ av övervakning har vissa likheter

med avancerad realtidsövervakning, som till exempel den verksamhet som Försvarets radioanstalt (FRA) nu har fått tillstånd till, som innebär att all Internettrafik som passerar Sveriges gränser söks igenom. Den burmesiska övervakningen är dock mycket mer direkt och närvarande, om än mindre effektiv i jämförelse med de mer avancerade system som är på väg att installeras i andra länder.

Som tidigare nämnts är detta emellertid bara ett av flera lager. I Burma är många internationella sidor även blockerade direkt. Dagstidningar och politiska organisationer som är regimkritiska är blockerade liksom många e-posttjänster och utländska webbhotell där burmeser skulle kunna lägga upp hemsidor utan regimens godkännande. 11 Även populära tjänster för videodelning (exempelvis YouTube) samt IP-telefoni (exempelvis Skype) är otillgängliga. Varje såld dator måste dessutom registreras vid Burmas post- och televerk, annars hotar ett femtonårigt fängelsestraff. 12 Den direkta blockeringen stoppar information från att lämna eller komma in i landet på en direkt nivå, alltså arbetar man med den styrka en totalitär regim kan uppbringa genom att ha full kontroll över ett tekniskt system. 13 För burmeser är det alltså omöjligt att ta del av vissa delar av det publika Internet, och på så sätt liknar det mer ett intranät än en fri anslutning.

Trots dessa överlagrande tekniker finns det motstånd. Genom att använda sig av så kallade proxyservrar kan burmesiska Internetanvändare kringgå blockeringen av utvalda hemsidor och på så sätt få full tillgänglighet samtidigt som de undgår att bli upptäckta. En krypterad så kallad "tunnel" via en proxyserver fungerar på så sätt att man ansluter sig till en dator utanför den nationella brandvägg som regimen har satt upp för att hindra tillgången till vissa sidor. Datorn utanför brandväggen har full tillgång till Internet, och på så sätt får även datorn innanför brandväggen samma tillgång genom tunneln. Dessutom undviker man att bli upptäckt eftersom trafiken är krypterad. Motståndet sker alltså på två nivåer: både genom att riva den kontrollerande barriären och genom att vägra inordna sig i den disciplineringslogik som följer av att man känner sig övervakad. Reportrar utan gränser har satt samman en handbok för hur journalister kan ta del av dessa lösningar, 14 och många av dem har visat sig fungera väl i exempelvis Kina, där liknande censur finns.

På grund av att den strikta kontrollen ständigt misslyckas med att helt och hållet stoppa den information som oundvikligen lämnar landet, blev bloggar och e-post viktiga ingredienser i de protester som tog sin början i augusti 2007. Burmesiska bloggare försåg de internationella medierna med bilder och videofilmer direkt från demonstrationerna, alltså med material som inte hade varit tillgängligt genom en ordinär medielogik. Motståndet mot den sociotekniska kontrollapparaten blev dock för stort för att kunna hanteras med normala medel, och det enda alternativet för att stoppa flödet av information blev att stänga ner hela infrastrukturen. Den 28 september stängdes Internettrafiken av, med den officiella förklaringen att en undervattenskabel hade brustit. Även om Internet är konstruerat som ett decentraliserat nätverk kan

totalitära regimer med tillräckliga medel, och i vissa fall företag i monopolställning, förvandla kommunikationen till strikt envägskommunikation, eller som i fallet ovan till ingen kommunikation alls.

Open Net Initiative, ett forskningsprojekt mellan nordamerikanska universitet, har publicerat en rapport över hur den burmesiska nedstängningen av Internet gick till. Burma visade sig därmed vara det andra landet i världen, efter Nepal, som agerat med en total nedstängning. Rapporten hävdar dessutom att eftersom flera Internetcaféer hade installerat proxyservrar och andra verktyg för att kringgå spärrar hade den burmesiska regimen inget annat val – ett val som dock möjliggjordes av att samtliga tele- och Internetoperatörer är statligt ägda eller reglerade.¹⁵ En möjlig lösning är att i sådana fall använda sig av satellittelefoner och därigenom kringgå även en total nedstängning. Dessa är dock i dagsläget mycket dyra och har begränsad bandbredd.

I Burma är alltså Internet övervakat inte bara genom datorer, utan även med hjälp av gevär och fängelser. Internet är så att säga "invecklat" i ett samhälligt diagram som har folket och folkmassorna som objekt för repression. Även om det i sin tur producerar kreativa men farliga motståndsstrategier har den burmesiska regimen visat att det kan kosta tusentals människors liv att genomföra dem.

Rapport från "kriget mot terrorismen"

The Surveillance Studies Network skriver i en rapport om det brittiska övervakningssamhället att det finns oöverskådligt många lager av övervaknings- och kontrollteknologier. Dessa har under de senaste åren genomgått en rad förändringar som inte bara är tekniska i en strikt bemärkelse. Storbritanniens 4,2 miljoner övervakningskameror (Wood 2006) tar nämligen inte bara bilder. En framväxande teknisk trend är att man dessutom tillför digital metadata, exempelvis automatisk ansiktsgenkänning, uträkningar av beteenden och databaser som innehåller registreringsnummer på bilar. På så sätt är inte övervakningskameran bara optisk, utan även ett register som man kan söka i och som kan synkronisera ett helt nät av övervakningstekniker. Den traditionellt optiska tekniken har kompletterats med datorns sorterings- och sökförmåga. Surveillance har blivit dataveillance (ibid.), eller för att återknyta till Manuel De Landas ovan nämnda begrepp, den har blivit panspektrisk i stället för panoptisk. Men denna tekniska expansion är inte bara en tillämpning av avancerade system, utan den är även invävd i ett socialt diagram där varken individen eller massan är primärt intressanta. I stället kalkylerar systemet spår och mönster i stora banker av data så att sannolikheten för huruvida en viss handling kommer att utföras kan beräknas.

Signalspaning utvecklades på allvar efter andra världskriget och var då invävt i det kalla krigets kapprustning. Den tekniska utmaningen låg i

att man var tvungen att inhämta alla signaler som fanns i etern för att kunna spana på fiendens militära operationer. Därför byggde man gigantiska radarfarmer, alltså distribuerade antenner som lyssnade på så många frekvenser som möjligt. Men problemet som då uppstod var att man fick ett överskott på information och det blev allt svårare att sortera och bedöma enskilda meddelanden. För att lösa detta problem lät man datorer söka automatiskt i dessa gigantiska datamängder (se De Landa 1991). Framväxten av Internet har lett till ett nytt område som behöver kontrolleras. I Sverige, i likhet med många andra länder, ser vi framväxten av en panspektrisk övervakning i ett nytt medium, alltså en rörelse som med ursprung i etern letar sig in i de kablar och datorer som utgör Internet.

I en utredning från 2003 kan vi se hur det var tänkt att Försvarets radioanstalt skulle genomföra denna övervakning: "Inhämtning sker såväl utan urval som enligt särskilda sökkriterier. Ofta sker inget urval vid inhämtning genom signalspaning, varför databasen tillförs stora mängder obearbetad information. Källdatabasen är på så sätt en spegling av förekommande signaler" (SOU 2003:34).

Internet trafikeras emellertid inte bara av militär information, utan en stor del är privat, kommersiell och myndighetsbaserad kommunikation, vilket i praktiken öppnar för en större mängd övervakningsmöjligheter än vad som fanns tillgängligt under det kalla kriget. Eftersom terrorism, migration och internationell brottslighet upplevs som nya nationella hot måste ett tidigare okontrollerat territorium kontrolleras. När man överför den panspektriska övervakningen från eterns radiovågor till Internets digitala kablar sker alltså vad Deleuze och Guattari kallar för en re-territorialisering: ett territorium som har varit fritt och kontrollerat sätts under kontroll och övervakning genom att man skapar så kallade källdatabaser som sedan gör att man kan söka sig fram genom ett gigantiskt överskott av information. Konsekvensen för sociala relationer är dock långtgående: Internet transporterar inte bara e-post utan även telefoni, chattmeddelanden, kameraströmmar, finansiella transaktioner, kreditkortsuppgifter, upphovsrättsskyddat material, bilder, myndigheters personregister (exempelvis sjukjournaler) etc.

Motståndet mot den så kallade FRA-lagen har fått många uttryck och går att sortera i två kategorier. Den första tillhör en traditionell typ av politisk opinionsbildning som har funnit nya och snabbare former med hjälp av bloggar, som i sin tur har påverkat de traditionella massmedierna. Bloggarna har möjliggjort ett slags medborgarjournalistik som oberoende av de andra mediernas agenda och nyhetsvärdering har uppmärksammat en fråga tillräckligt länge för att effekten ska spilla över på den dagspolitiska debatten. Genom att samordna den grävande journalistiken i olika portaler (exempelvis frapedia.se, stoppafralagen.nu, svartmandag.se) och genom att bloggarna kan länka till tidningarnas webbupplagor har de kunnat lyfta frågan och därmed skapat ett virtuellt tryck på den offentliga diskussionen. Länkingsföretaget Twingly har i en rapport mätt hur många bloggar som

skrev om FRA-lagen veckorna före omröstningen i riksdagen. På dagen för omröstningen skrevs närmare niohundra blogginlägg, något som hade en uppenbar effekt på opinionsläget (Twingly 2008).

Detta markerar hur de nya läs- och skrivmedierna har möjlighet att mobilisera kunskapsproduktion och samarbete mellan aktörer som under andra omständigheter inte hade kunnat träffas eller utbyta information med varandra. Genom en koordinerad och storskalig aktivitet kunde motståndet uppnå en önskad effekt.

I ett större sammanhang överstiger dock den panspektriska övervakningens utvecklingslinjer enskilda lagförslag. Det nät av maktrelationer som kontrollsamhället väver samman kommer att ge upphov till en mångfald av icke-diskursiva motståndsstrategier, som i varierande grad kan utmana övervakningsapparaten när den resonerande politiken inte längre räcker till. De strategier som används dagligen i Burma, exempelvis proxyservrar, kryptering och anonyma anslutningar, kommer säkerligen att få större genomslag. Internetanvändare tenderar att vara kreativa (Kullenberg 2008a) och villiga att samarbeta med varandra, något som kan förklaras av hur fri och öppen mjukvara historiskt har utvecklats som kollaborativa projekt (Palmås 2008). Denna modell har potential att spilla över på och inspirera motståndet, ett motstånd som åtminstone i Sverige inte har riskerat repression i form av utomjuridiska arresteringar, vilket har varit fallet i bland annat Tyskland och Storbritannien (Kullenberg 2008b).

Motståndets former

Hur kan vi då förstå motståndsbegreppet och det faktiska motståndet, mot bakgrund av dessa två exempel? Svaret blir att det är beroende av vilket uttryck makten tar sig på en diagrammatisk nivå. I Burma ser vi en totalitär form av maktutövning som måste undvikas eller bekämpas, och här ligger det primära i möjligheten att ta sig igenom de informationsteknologiska barriärerna, samt möjligheten att göra sig anonym. Proxy- och routingtjänster är därmed figurativa motståndsformer tillsammans med liberala Internetcaféer. Det finns en ständigt närvarande risk att bli gripen, kanske torterad och kastad i fängelse. Information kontrolleras för att man ska kunna stoppa den innan den sprids, och innan den kommer in i landet. Kontakten med omvärlden är bruten och begränsad eftersom regimen inte vill att burmeserna ska ha kunskap om omvärlden, och för att omvärlden inte ska känna till förhållandena i landet.

Denna generella logik anger existensbetingelserna för motstånd inte bara i Burma, utan också i andra totalitära stater såsom Kina, Kazakstan, Iran, Eritrea, Uzbekistan, Nordkorea med flera.¹⁶ Det finns i dessa staters maktutövning stora likheter med vad Foucault kallade för disciplinerande samhällsformer. Makten syftar till inspärning och koncentration/fördelning i rummet. Informationen får inte lämna landet, den måste hållas inom brandväggarna, och på så sätt får endast begränsad

information ta sig in och ut. Brandväggen och filtret är på så sätt den ena sidan av de totalitära samhällenas tekniker. Dessutom har vi, som i fallet med skärmavbilderna där individen utskiljs ur en massa, det panoptiska diagrammet som syftar till att forma den lydiga individen. Motståndet får sin innebörd i kontrast mot dessa logiker, vilket leder till att mycket lokala härdar uppstår. Många Internetcaféer är liberala när det gäller både att tillåta att folk surfar anonymt och att styra trafiken genom proxyservrar. Detta ledde visserligen fram till en situation där regimen fick utöva sin absoluta spärrmakt och därmed (tillfälligt) stängde ner alla förbindelser med omvärlden. Men motståndet är detta till trots mycket levande och möjliggörs av det faktum att Burmas diktatur inte har råd med de ekonomiska konsekvenserna av att permanent och totalt stänga ner Internet för befolkningen (och därmed för alla företag).

Vad som gör Burma till en totalitär stat, utifrån vad vi kan extrahera ur denna analys, är inte konstitutionella former eller ideologier som genomsyrar tänkandet, utan en maktens diagrammatik, och först mot bakgrund av denna kan vi förstå teknikens roll i konkreta och lokala motståndspraktiker. Detta diagram manifesterar sig i de mest konkreta former: i Internetcaféer, fiberkablar och routers, men lika mycket, och kanske mer, i militärbaracker och vapen – bland annat de vapen som öppnade eld mot munkar och studenter som demonstrerade den 8 augusti 1988 och dödade tusentals. Detta diagram samexisterar med de Internetbaserade teknologierna, som ger nya instrument såväl för att registrera och kontrollera flöden av information som för att identifiera individer ur en massa. Genom att se vem som har skickat ett meddelande eller har använt en dator kan man lokalisera motståndet. Men samtidigt läcker Burma som ett såll och nya flyktlinjer kan nyttjas av motståndet.

I Sverige, som delar många erfarenheter med andra liberala demokratier, blir det däremot mer komplicerat. Vad finns det egentligen som man kan göra motstånd mot? Den nya övervakningen har ju inte primärt samhällskroppens helhet som objekt (biopolitik),¹⁷ inte heller opererar den kring inspärningens sociala diagram. Deleuze ställer upp just denna utmaning i sista stycket av Postskriptum till kontrollsamhället men ger inga svar på hur ”nya former av motstånd” skulle kunna se ut. I liberala demokratier, där militärmakten i mångt och mycket har övergett modellen med allmän värnplikt och hög närvaro i hemlandet och i stället opererar med utlandsstyrkor och vapenexport, och där företagen har lokaliserat massproduktionen till låglöneländer, skapas ett relativt stort utrymme för en rörelse i det fria. Detta till trots blir gränserna för EU (Schengen) strängare, genom biometriska pass och hårdare bevakade gränser, något som skapar en skarpare gräns mellan insida och utsida, fast med hjälp av teknovetenskap snarare än kulturella normer och föreställningar.

Ett exempel på motstånd är sousveillance, som har rötter i bland annat situationismen. Sousveillance syftar till att medvetandegöra den dolda

övervakningen i samhället genom att re-situera övervakningsteknikerna hos vanliga medborgare, och på så sätt motövervaka genom att skapa ett "inverterat panoptikon". Denna motståndsstrategi, även kallad reflektionism, får på så sätt ett avslöjande och synliggörande syfte (Mann m.fl. 2003). Rent konkret har detta bland annat manifesterat sig i att motövervakarna filmar och fotograferar människor i det redan övervakade stadsrummet för att sedan projicera bilderna på gatan och därmed ställa den implicita frågan huruvida övervakningssamhället egentligen är ett sunt samhälle att leva i eller inte. Även om detta grepp har tveksamma grundantaganden om människors förmågor som samhällsmedborgare, innefattar det åtminstone en tanke om motstånd som konkret praktik.

En annan potentiell motståndsstrategi, som än så länge mest är en tentativ tanke, handlar om den storskaliga sociala men heterogena organisationen. Eftersom kontrollsamhället inte har samhällskroppen som objekt, utan endast de enstaka "fienderna", så har det inget motvapen mot massrörelser eller okontrollerad social förändring. Fildelning är ett exempel på just detta. Omkring en miljon svenskar byter filer med varandra i strid mot rådande upphovsrättslagstiftning, vilket gör fenomenet omöjligt att stoppa genom polisiärt ingripande. Därmed kan den juridiska proceduren endast statuera ett symboliskt exempel. Inte ens en övervakningsapparat som kontrollerade varje filöverföring på Internet skulle mäkta med att motverka detta fenomen, och även om man med våld slår till mot fildelningssidorna uppstår de lika snabbt igen.

I Sverige kunde vi under 2008 se hur bloggar och hemsidor skapade ett kraftigt mothugg mot den så kallade FRA-lagen. Detta kallades mycket träffande för en "bloggbävning" (SvD 13 juni 2008) som innebar att bloggar påverkade de äldre mediernas rapportering så att frågan i flera månader toppade nyhetsagendan. Men det intressanta är att se hur denna sociala organisering drog nytta av just den decentralisering som råder på Internet. Genom att korslänka till varandra och till de etablerade tidningarnas webbplatser skapades en självorganiserande "masseffekt" som inte hade varit möjlig i en enkelriktad medielogik. Troligtvis är det just sådana konstellationer som är de mest effektiva.

Fotnoter

1 Denna text har tillkommit som ett nedslag i en pågående teoretisk diskussion med Karl Palmås. Även Aant Elzinga, Maria Johansen, Martin Hultman och seminariet vid Tema T i Linköping samt Motståndsseminariet i Göteborg har bidragit med insiktsfulla kommentarer. Speciellt tack till Emina Karic för upplysningar och förtydliganden kring FRA:s källdatabaser. Författaren är tacksam till alla som har tagit sig tid att läsa och kommentera.

2 Att tala om tekniker och samhällen på en abstrakt nivå motiveras genom att man kan dra paralleller mellan olika domäner som annars betraktas

som separata entiteter. Att säga att teknik och samhälle påverkar varandra ter sig som en självklarhet, men om vi frågar hur detta går till och hur de hänger samman underlättar abstraktionerna genom att man då kan sammanföra parallella utvecklingar till en helhet. För en diskussion om relationen mellan teknologiska eror och aktivism, se Palmås (2008).

3 För en utförlig redovisning av tryckpressens inflytande, se Eisenstein (1997).

4 För en jämförelse av Foucaults och Deleuzes begreppsapparater, se s. 74 i Deleuze & Guattari (2004).

5 Patriot Act är en speciallag som stiftades i USA efter terrorattentaten den elfte september 2001. Den ger bland annat ökade befogenheter för avlyssning och husrannsakan vid misstänkt terrorverksamhet och har kritiserats för att göra intrång i mänskliga rättigheter.

6 Se även begreppet maskiniskt fylum som utvecklas i Deleuze & Guattari (2004 s. 406).

7 Den initiala tanken var att genomföra en serie e-postintervjuer med burmesiska aktivister om hur situationen såg ut vid anslutningarna till Internet. Dock gjordes avvägandet att det skulle innebära en risk för respondenterna, och därför baserar sig detta stycke på andrahandsforskning. Vid alla elektroniska kontakter bör man utgå från att överföringen är övervakad och att minsta misstanke om att detta kan försätta respondenterna i fara är anledning nog att avstå. För generella råd om vilka länder detta gäller är organisationen Reportrar utan gränser ett bra ställe att börja på.

8 http://english.people.com.cn/200604/18/eng20060418_259227.html.

9 http://www.rsf.org/IMG/pdf/index_2007_en.pdf.

10 <http://www.opennetinitiative.net/studies/burma/#toc2g>.

11 Ibid.

12 http://www.rsf.org/article.php3?id_article=18202.

13 En styrka som demokratiska samhällen även kan visa. Danska domstolar har exempelvis tvingat vissa operatörer att blockera ryska musikaffärer (allofmp3.com) och svenska fildelningssidor (thepiratebay.org). (<http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=147&a=739490>).

14 http://www.rsf.org/article.php3?id_article=15013.

15 Wang (2007).

16 http://www.rsf.org/article.php3?id_article=24025.

17 Se även Foucault (2002 s. 146ff).

Referenser

Beck, Ulrich (2000), *What is globalization?* Cambridge: Polity.

Berinato, Scott (2007), *Securing the suburban high school*. CSO Magazine. Hämtat från http://www.csoonline.com/read/110107/fea_school.html, 25 februari 2008.

De Landa, Manuel (1991), *War in the age of intelligent machines*. New York: Zone.

Deleuze, Gilles (1991/1998), *Postskriptum om kontrollsamhällena*. Stockholm: Raster.

– (2006a), *Foucault*. London: Continuum.

– (2006b), *Two regimes of madness: Texts and interviews 1975–1995*. New York: Semiotext(e), s. 272–281.

Deleuze, Gilles & Félix Guattari (2004), *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. London: Continuum.

Eisenstein, Elizabeth L. (1997), *The printing press as an agent of change: Communications and cultural transformations in early-modern Europe*. Cambridge: Cambridge UP.

Fleischer, Rasmus (2008), *Konsumtion blir produktion*. I: K. Ramqvist (red.), *Nån där? Texter om framtidens kommunikation*. Stockholm: Premiss.

Foucault, Michel (2001), *Övervakning och straff: Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv.

– (2002), *Sexualitetens historia*. Band 1. *Viljan att veta*. Göteborg: Daidalos.

Kullenberg, Christopher (2008a), *Kreativitet bästa motståndet mot FRA*. *Sydsvenskan*, 16 september.

– (2008b), *RSMag.org and resistance studies in an era of Internet surveillance*. *Resistance Studies Magazine*, 3.

Lianos, Michalis (2003), *Social control after Foucault*. *Journal of*

Surveillance & Society, 1(3).

Mann, Steve, Jason Nolan & Barry Wellman (2003), Sousveillance: Inventing and using wearable computing devices for data collection in surveillance environments. *Journal of Surveillance & Society*, 1(3).

Olsson, Anders R. (2003), *Yttrandefrihet och tryckfrihet: Handbok för journalister*. Stockholm: Prisma.

Palmås, Karl (2008), From jamming the motor to hacking the computer: The case of Adbusters. *Resistance Studies Magazine*, 1.

RWB [Reporters Without Borders] (2007), Four-year prison sentence for blogger "Kareem Amer", 22 februari. Hämtat från http://www.rsf.org/article.php3?id_article=21075.

Twingly (2008), Bloggbävningen 27 maj–27 juni. Hämtat från <http://blog.twingly.com/2008/09/18/twingly-report-about-the-fra-debate/>, 30 september 2008.

Wang, Stephanie (2007), Pulling the plug: A technical review of the Internet shutdown in Burma. *Open Net Initiative Bulletin*.

Wood, David M. (2006), A report on the surveillance society. For the Information Commissioner by the Surveillance Studies Network. Hämtat från www.ico.gov.uk/upload/documents/library/data_protection/practical_application/surveillance_society_full_report_2006.pdf, 1 oktober 2008.